

Тема 14

ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЦИКЛУ

*Еволюція за своєю сутністю є процесом, який рухається
циклами... Реальним є тільки цикл сам по собі.
(Йозеф Шумпетер)*

*Коли сусід втрачає роботу, то це спад, а якщо ви
втрачаєте роботу, то це вже депресія.
(Американська приказка)*

1. Циклічний розвиток ринкової економіки.
2. Загальна характеристика економічного циклу.
3. Причини циклічності ринкової економіки, види економічних циклів.
4. Нециклічні кризи.
5. Особливості сучасних економічних циклів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макконнелл К., Брю С. Економікс. – Т. 1. – Гл. 10. – С. 154-156.
2. Самуельсон П., Нордхаус В. Економіка. – М., 1997. – Гл. 29А.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К., 2006. – Гл. 16. – § 1-3.
4. Економічна теорія: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. – К., 2006. – Гл. 22.
5. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник. – К., 2000. – Тема 18.
6. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П.Нестеренка. – К., 1994. – Розділ 27. – К., 1997. – Розділ 24.
7. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. – К., 1995. – Тема 20. – § 3, 21; § 3, 4, 5.

8. Основи економічної теорії / С.В. Мочерний, С.А. Єрохін, Л.О. Каніщенко та ін. За ред. С.В. Мочерного. – К., 1997. – Тема 17.
9. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. – М., 1995. – Гл. 29, 30. – § 2, 3.
10. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров, 1995. – Гл. 14. – § 1, 2, 3, 4.
11. Экономическая теория / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб., 1997. – Гл. 19.
12. Экономика. Учебник / Под ред. А.И. Архипова, А.Н. Нестеренко, А.К. Большакова. – М., 1998. – Гл. 14. – § 1.
13. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П. Журавлевой и Н.Н. Мильчаковой. М., 1997. Гл. 12. – § 4 (1-3).
14. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. – Гл. 15.
15. Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Основы экономической теории: Учебное пособие. – М., 1995. – Гл. 12. – § 2, 3, 4, 5.

Дана тема, як і попередня, в економічній теорії відноситься до теорій економічної динаміки. Проблема циклів залишається донині доволі дискусійною. Сьогодні вже важко погодитися з думкою Дж. Кларка, що “у сучасному світі на економічні цикли дивляться приблизно так само, як стародавні єгиптяни – на розлиття Нилу. Це явище повторюється через певні проміжки часу, має дуже важливе значення для всіх, але його дійсні причини приховані від зору”. Але зберігається розбіжність думок навколо причин циклічності. Особливу цікавість проблематика викликає у зв’язку з тривалим спадом, що мав місце в перехідних економіках, у тому числі українській.

1. ЦИКЛІЧНИЙ РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Економічна динаміка передбачає розгляд часових категорій. У статистиці користуються такими категоріями, як тренд, коливання, флуктуації. Відповідно до них застосовують категорії макроекономічної динаміки.

Таблиця 14-1

Класифікація видів динаміки

Період	Статистична класифікація	Макроекономічна класифікація
Довгостроковий	Тренд	Економічне зростання
Середньостроковий	Коливання	Економічні цикли
Короткостроковий	Флуктуації	Поточна кон'юнктура

У ринковій економіці довгострокове економічне зростання не буває безперервним та рівномірним, воно переривається періодами економічної нестабільності. Починаючи ще з 1825 р., ринкове господарство з певною періодичністю переживає спади або економічні кризи на зразок приступів хронічної хвороби. Спади з часом закінчуються, економіка починає зростати, але невдовзі знову починається черговий спад. Таке чергування стану економіки (ВВП, промисловості), підйоми та спади рівня економічної активності й отримали назву **економічного циклу, циклічності** (від грецького *kuklos* – коло).

Схематично економічні цикли зображаються таким чином:

Рис. 14-1. Тренд та циклічні коливання

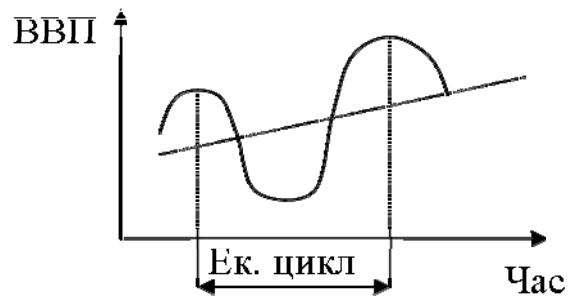

Рис. 14-2. Економічний цикл

На рис. 14-1 можна побачити, як співвідносяться траєкторія зміни фактичного ВВП та рівнодіюча – тренд довгострокового розвитку. На рис. 14-2 розглядається окремий економічний цикл. Незважаючи на те, що цикли можуть значно відрізнятися один від одного тривалістю та амплітудою коливань, у кожному з них можна виділити однакові складові або фази.

На жаль, хоча актуальність та практична значущість економічних коливань загально визнані, в економічній теорії досі немає єдиної термінології для опису фаз циклу. Більшість дослідників виділяє чотири фази: підйом, спад, депресія, пожвавлення. Часто використовують дві фази: підйом (пожвавлення, розширення) і спад (стискання, рецесія) та окремо виділяють вищу точку (вершина, пік, бум) і нижчу (дно). Більше всього синонімів у економічного спаду: криза, депресія, рецесія, стагнація (схоже на медичну термінологію), впадина, дно, підосва.

Останнім часом викликають теоретичний та практичний інтерес тривалі спекулятивні підйоми – так звана, економіка “мільних бульбашок”.

Як зазначалося, перший економічний спад відбувся у 1825 р., тож представники класичної школи політекономії не були його свідками. Перший цикл тривав 12 років (1825-1836 рр.). Він почався кризою надвиробництва англійської промисловості. Чергова циклічна криза відбулася в 1836 р. й охопила економіку Англії і США. Криза 1847 р. поширилася на Англію, США, Францію й Німеччину, а криза 1857 р. вважається першою світовою економічною кризою – вона відбулася в більшості капіталістичних країн. У наступний період майже всі кризи були світовими – це кризи 1866, 1873, 1882, 1900, 1907, 1913-1914,

1920-1921, 1929-1933, 1937-1938 років. Після другої світової війни з різною мірою інтенсивності спади відбувалися в різних країнах у 1948-49, 1953-54, 1957-58, 1960-61, 1969-70, 1974-75, 1980-82, 1990-1992 роках.

Найбільш тривалим і глибоким економічним спадом в ХІХ ст. був спад 1873 р., у ХХ ст. – відома Велика депресія 1929-1933 рр. (цікаво, що обидва випробування мали наслідком значні революційні зміни в економічній теорії). Коли почалося друге століття життя з кризами, стався такий вибух, що потряс західну економіку до основ. За свідченням Б.Селігмена, “ніяка інша подія в американській історії, за виключенням громадянської війни, не здійснила такого глибокого впливу на свідомість американців”. Доход на душу населення за цей час зменшився на 30%, а 25% працездатного населення залишилися без роботи. Тяжкі наслідки Великої депресії примусили уряди західних країн розробити спеціальні заходи для пом’якшення спадів. Саме з цього часу починає формуватися змішана економіка.

Економічна наука встановила, що циклічні коливання мають синхронний характер, певну послідовність, чітко відбиваються в часі. Тому циклічність розглядається, як загальна закономірність, іманентна риса ринкової економіки.

У підручнику К.Макконнелла та С.Брю “Економікс” у главі, присвяченій макроекономічній нестабільності, можна побачити циклічність розвитку американської економіки. Проаналізуйте наведені коливання, зверніть увагу на відмінності циклів другої половини ХХ ст., на зв’язок економіки з воєнними подіями.

2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЦИКЛУ

Підйом (expansion). У цій фазі зростає виробництво, а разом з ним – і доходи всіх верств населення. Споживачі достатньо оптимістично дивляться в майбутнє, купують коштовні речі, часто в кредит – зростає попит, споживчі витрати. У відповідь на зростання попиту торговці замовляють більше товарів у виробників. Останні змушені розширювати виробництво, збільшувати закупівлі сировини, наймати додаткових робітників, завантажувати обладнання, вкладати кошти в купівлю нового.

Оскільки економічні ресурси обмежені, а на них зростає попит, з часом починається зростання загального рівня цін – інфляція. Саме вона супроводжує фазу підйому. Тут всім керує “невидима рука” ринку, і кожний економічний суб’єкт прямує до власного добробуту, збільшуючи пропозицію товарів у відповідь на зростання попиту.

Але пропозиція на відміну від попиту більш інертна. З часом вона перевищує попит й не припиняє свого зростання (саме цю ситуацію називають **перегрівом економіки**). Це помітно не одразу, оскільки велика частина попиту існує за допомогою кредиту. Крім цього, попит починає в певному розумінні носити спекулятивний характер. В умовах зростання цін вигідно скупляти товари, акції, облігації для того, щоб перепродати згодом їх дорожче.

Намагаючись розширити ці прибуткові операції, спекулянти зазвичай не обмежуються своїм власним капіталом і позичають гроші. У цей час створюються так звані **“мільні бульбашки”** (*bubbles*) – дуті авантюрні компанії, побудовані за принципом фінансової піраміди. Поки очікування спекулянтів, підприємців і споживачів виправдовуються, все йде гаразд. Але неминуче настає момент, коли диспропорція між попитом і пропозицією з таємної стає явною – починається скорочення.

Скорочення (*reduction*). Перехід від підйому до спаду завжди починається несподівано. Одного дня найбільш необережні фірми і спекулянти раптом з’ясовують, що переоцінили майбутнє зростання цін і лишаяться не в змозі сплатити борги і зростаючі відсотки (найчастіше все починається на фондовій біржі). Через це в скрутне становище потрапляють їхні партнери та кредитори. По економіці котиться хвиля банкрутств. Її випереджають погані новини і паніка. Оптимізм змінюється песимізмом, а спекулятивний попит миттєво зникає. Споживачі відкладають купівлі на майбутнє, торгівля не бере нових товарів, а промислові фірми скорочують замовлення на ресурси. У відповідь на падіння попиту скорочується пропозиція – починається спад.

Спад (*trough*). Для того, щоб відновити рівновагу між попитом і пропозицією, необхідно знизити ціни на вже існуючі товари, а головне – скоротити виробництво. У фірм, які змушені це робити, прибутки змінюються на збитки. Вони звільняють зайвих робітників або скорочують тривалість робочого тижня. Таким чином, доходи і робітників, і підприємців скорочуються, тож спадає попит на споживчі товари. Навіть споживачі, які

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

безпосередньо не постраждали від безробіття, побоюються неприємностей у найближчі часи і зменшують свої витрати. Природно, що спочатку скорочує замовлення торгівля, потім – скорочується виробництво й нарешті – інвестиції. Той самий механізм, що раніше прискорював економічний підйом, тепер поглиблює спад.

Економічні спади болісно переживаються більшістю населення. Глибокі й тривалі спади називають **депресіями**. **Рецесією** американські економісти називають спад за умови, що він триває не менше 6 місяців.

Але зрештою спад все ж таки вичерпується та змінюється поживавленням.

Пожвавлення (recovery). До появи поживавлення ведуть самі спади. Вони виконують в економіці не лише руйнуючу, а й важливу оздоровчу функцію (за словами Й.Шумпетера, це “творче руйнування”).

Виробництво скорочується до тих пір, поки пропозиція знову не зрівняється з попитом у межах всієї економіки. Штучно роздутий попит зникає, тому зростання цін припиняється, а іноді навіть змінюється на падіння. Фірми, що вцілили, звільняються від зайвого надлишкового обладнання, розплачуються з боргами, здійснюють програми економії й скорочують витрати. Їхнє фінансове становище поступово поліпшується. Слабкі фірми, продукція яких не задовольняє суспільних потреб, не витримують спаду і припиняють існування, сильні й життєздатні – виживають. Назавжди зачиняються підприємства з застарілим обладнанням і високими витратами виробництва. Звільняються від боргів і споживачі. Все це створює умови для розширення споживчого попиту.

Фірми в таких умовах готові здійснити проекти, які оцінюють як прибуткові. У них є незавантажене обладнання. Ставки відсотку впали, кредит отримати відносно неважко. Можна найняти нових робітників, збільшити виробництво. Окремі фірми, що прилаштувалися до нових умов, перетворюються на джерела зростання. Механізми мультиплікатора й акселератора розповсюджують цю тенденцію далі по економіці. Відроджується оптимізм і все йде до фази підйому. Межею між поживавленням і підйомом є той момент, коли виробництво знов досягає найбільшого рівня, що зафіксований перед спадом.

Найбільш складною і суперечливою фазою економічного циклу є спад (криза). Він виконує функції, що протилежні за своїм змістом: руйнуючу, яка відбивається в зниженні виробництва, масовому банкрутстві, зростанні безробіття, зниженні життєвого рівня й конструктивну функцію, реалізація якої прискорює відмирання застарілих економічних елементів. Криза розчищує шлях технічному й технологічному оновленню виробництва, структурній перебудові економіки, підвищенню рівня ділової активності.

3. ПРИЧИНИ ЦИКЛІЧНОСТІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ВИДИ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ

Теорія циклів розглядає класифікацію економічних циклів, їхнє групування за різними критеріями. Наприклад, за тривалістю відрізняють:

- короткострокові, або малі (3-4 роки);
- середні (7-11 років);
- великі економічні цикли (так звані “довгі хвилі” – 40-60 років).

Окрім цих загальновизнаних циклів відомі й інші. У кожного виду свої конкретні причини, або, як кажуть, матеріальні основи. Різні цикли переплітаються, накладаються один на одне, що ускладнює їх диференціацію, класифікацію й аналіз.

Історично склалося так, що перші спроби аналізу стосувалися саме **середніх циклів**, які також називають “промисловими циклами”, “бізнес-циклами”. На згладжування саме цих циклів спрямовується політика держави. Першим дослідником середніх циклів був французький вчений Клемент Жугляр (1819-1908), тому їх часто називають його іменем. Він перший поширив аналіз на весь цикл. До нього економісти акцентували увагу лише на характеристиках спаду.

Але найбільш ґрунтовний аналіз середніх циклів можна зустріти в працях К.Маркса. Саме його термінологія закріпилася у нашому лексиконі.

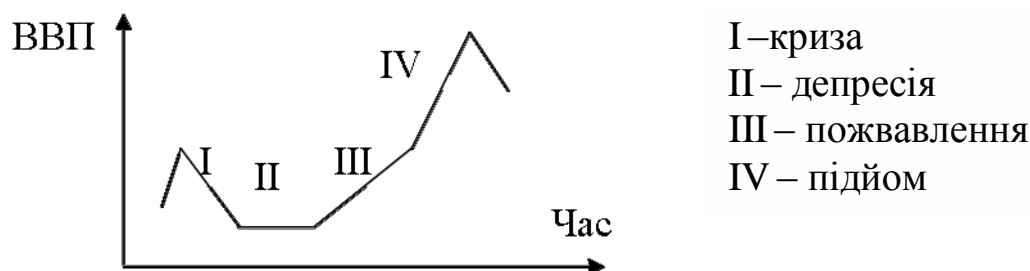

Рис. 14-3. Фази промислового циклу (за К.Марксом)

На його думку, економічні кризи є іманентною рисою ринкової економіки й свідчать про її суперечливий, обмежений характер, відсутність майбутнього. Основну причину криз К.Маркс вбачав у суперечності між суспільним характером виробництва й приватнокапіталістичним способом привласнення. Матеріальною основою є оновлення активної частини основного капіталу. (На думку К.Маркса, абстрактна можливість криз закладена ще в простому товарному виробництві: неспівпадіння актів купівлі-продажу і функція грошей як засобу платежу). За словами М.Блауга, зауваження К.Маркса з приводу економічних циклів на п'ятдесят років випередили його час.

Одну з перших цікавих спроб осмислення циклічних коливань зробив в економічній теорії відомий англійський вчений В.Джевонс, який пов'язував економічні спади (у першу чергу, в сільському господарстві й торгівлі) з виникненням плям на Сонці. Дослідження продовжив його син Х.С. Джевонс. На їхню думку, тривалість циклу – 10,466 років – повністю співпадає з періодом сонячної активності.

В якості причин також висувалися такі нестандартні гіпотези, як відмінності в ритмах органічної й неорганічної матерії, співвідношення оптимізму й песимізму в діяльності людей.

Швейцарський економіст С.Сісмонді (1773-1842) вважав основною причиною економічних криз суперечність між виробництвом і споживанням, поклавши початок, тим самим, теорії недоспоживання. Магістерська дисертація М.І. Тугана-Барановського мала назву "Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя". Цією роботою він, на думку деяких економістів, заклав підвалини сучасної інвестиційної теорії циклів.

Дж.Кейнс пояснював економічну циклічність змінами попиту (як домогосподарств, так і підприємців). Щоб уникати руйнівних

економічних спадів, Дж.Кейнс запропонував державі не спостерігати за цим, залишаючись осторонь, а проводити антициклічну політику.

Короткострокові або малі цикли вивчав англійський економіст Джозеф Кітчін (1861-1932). Він пояснював їхню тривалість (близько 40 місяців) коливанням товарно-матеріальних запасів. Інша назва, яку вони мають, – свинячі цикли, оскільки саме вивчаючи ринок свинини, Дж.Кітчін звернув увагу на те, що нагромадження та скорочення запасів викликають циклічні коливання. Висока ціна на свинину приваблювала фермерів і вони переключалися на цей вид бізнесу. З часом це відбивалося на зростанні пропозиції, ціна падала, а певна частина м'яса нагромаджувалася в запасах. Фермери зменшували активність, а ціни поступово починали зростати. Ці цикли також пов'язувалися із коливаннями запасів золота, вони більш наочні в сільському господарстві, видобувній промисловості, туристичному бізнесі, банківській справі. Зараз деякі економісти вбачають їхню причину в масовому оновленні товарів тривалого користування, а деякі ставлять під сумнів наявність цих циклів через поширення маркетингових досліджень та більшу інформованість виробників про потреби потенційних споживачів.

Створення наукової теорії **довгих хвиль** в економіці пов'язано з іменем російського вченого Миколи Кондратьєва (1892-1938), який надрукував у 20-ті роки ХХ ст. низку важливих досліджень, присвячених цій проблемі. Його теорія довгих хвиль увійшла в світову економічну літературу як видатне відкриття ХХ століття і здійснила суттєвий вплив на подальший розвиток цього напрямку теоретичної думки. Довгі хвилі в економіці отримали загальноживану назву “циклів Кондратьєва”. Пізніше теорія довгих хвиль отримала розвиток у працях таких економістів, як Й.Шумпетер, Дж.Кларк, П.Семюелсон. Матеріальною основою довгих економічних хвиль є оновлення пасивної частини основного капіталу – елементів інфраструктури з довгим терміном служби (будівлі, споруди, комунікації).

На основі статистики встановлено, що з початку промислової революції (кінець ХVІІІ – перша третина ХІХ ст.) до середини ХХ ст. якісні стрибки в базових поколіннях машин і технологіях здійснювалися з періодом 40-50-60 років. За цей термін закінчилися три довгих цикли, а з початком сучасної НТР пов'язують четвертий цикл, який триває донині. Нові технології

виступають як імпульс підйому і на наших очах – ознакою 1990-тих років справедливо називають бум високих технологій.

Для аналізу довгих хвиль користуються двофазним підходом – у структурі циклу виділяють дві ланки розвитку – низхідну і висхідну хвилі. Низхідний період великого циклу триває приблизно 20-25 років, інколи більше. У межах цього періоду гостро проявляються економічні кризи малих і середніх циклів. Один з них являє собою висхідний пункт для значних внесків попереднім розвитком технічних вдосконалень і одночасно бере на себе найбільше навантаження в перебудові економічної структури суспільства.

М.Кондратьєв вважав, що всі види циклів співвідносяться між собою. На зразок ляльки-мотрійки довгі хвилі вбирають у себе середні та короткі цикли.

Цікаве пояснення Великої депресії запропонував Елвін Хансен, який припустив, що безпрецедентно глибоке падіння відбулося через накладення нижніх точок одразу кількох економічних циклів – великого, середнього та малого, що викликало ефект резонансу.

Найчастіше причини циклічності поділяють на внутрішні та зовнішні (поміркуйте, до яких груп можна віднести причини, що наведені вище). Цікаве порівняння ще з однією дитячою іграшкою навів П.Семюелсон. На його думку, економічний цикл можна порівняти з конячкою-гойдалкою. Її розгойдують зовнішні сили, але після випадкових зовнішніх поштовхів коливання продовжуються згідно з внутрішньою природою. Таким чином, можна виділити і третій напрямок – коли в якості причин наводиться синтез внутрішнього стану та зовнішніх чинників.

4. НЕЦИКЛІЧНІ КРИЗИ

Окрім циклічних криз (тобто криз, що є фазою економічних циклів) можна виділити також інші.

Структурні кризи не охоплюють всю економічну систему, вони породжуються диспропорціями в розвитку окремих галузей. Найчастіше мають місце сировинні, аграрні, енергетичні (нафтові), продовольчі кризи. Вони можуть тривати доволі довго і виходити за межі одного економічного циклу. Але наявність цих

криз може значно посилювати перебіг економічних циклів. Однією з найвідоміших структурних криз була нафтова криза 70-х років.

Щоб зрозуміти особливості **екологічних криз**, слід пригадати негативні наслідки економічного зростання. Екологічні кризи можуть відбуватися і внаслідок певних природних явищ, але все ж таки частіше їхньою прямою причиною є господарська діяльність людини.

Фінансові кризи є доволі поширеним явищем наших часів. Основна причина цих криз полягає у зростанні державного боргу через постійні дефіцити державного бюджету (докладніше про це – в темі 16). Парадоксальним є те, що явища, які призводять до фінансових криз, є прямим наслідком проведення державою антициклічної політики.

Нарешті **системні кризи** викликають зрозумілий інтерес у зв'язку з актуальністю цієї проблеми для України. Як свідчить досвід, перехід від командної економіки до ринкової неможливий без серйозних потрясінь. Хоча їхня глибина та тривалість значно різнилися в колишніх соціалістичних країнах.

Поняття системної кризи може бути вжите і для характеристики переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки. У цьому випадку також відбувається докорінна трансформація суспільства, хоча вона не розповсюджується на політичну сферу.

5. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ

З часом характер циклічності значно змінився. Події другої половини ХХ – початку ХХІ ст. дають можливість віднести всі економічні цикли до Великої депресії включно до класичних. Перебіг подальших циклів дозволяє виокремити такі особливості.

1. Класичні цикли мали більш чіткий, рівномірний характер. Після Великої депресії уряди більшості розвинутих країн починають проводити антициклічну політику, активно втручатися в економіку (як вже зазначалося, саме з цього фактично бере початок змішана економіка). Як наслідок, картина циклів дещо змінюється, стає більш “змазаною” (як картина хвороби після лікування антибіотиками). Замість колишньої регулярності можна

побачити або кілька економічних спадів поспіль (як в США 1980 та 1982 рр., між якими практично не встиг розгорнутися підйом); або безпрецедентний підйом, який зовсім не переривається спадами (1990-ті роки в США). У зв'язку з особливостями протікання сучасних циклів дослідники зараз виділяють, як правило, вже не чотири, а лише дві фази економічного циклу – піднесення та спад.

2. Підйоми в класичних циклах супроводжувалися підвищенням загального рівня цін, спади – навпаки зниженням. Остання криза, яка супроводжувалася падінням цін, була у 1948-49 рр. Після неї при спадах, як правило, мала місце інфляція, тобто виникає таке явище як стагфляція. Монополістичний характер сучасної економіки пояснює можливість втримання цін на колишньому рівні, або навіть їхнього зростання. Спад української економіки відбувався в умовах гіперінфляції, що було типовим для багатьох країн з перехідною економікою.

3. Останні економічні кризи, що відбувалися на межі століть, починалися, як правило, з фінансових потрясінь. До фінансової кризи зазвичай додаються банківська та валютна. Подібна особливість сучасної циклічності є наслідком процесів глобалізації. Фінансова криза, яка вразила у 1994-1995 рр. Мексику, була пізніше названа першою кризою ХХІ ст. Схожі риси мала криза, що сталася в країнах Східної та Південно-Східної Азії у 1997-98 рр., а згодом – у Бразилії та Росії.

4. 90-ті роки в США стали роками безпрецедентного підйому. У другій половині ХХ ст. в США рекордно тривалими підйомами були 106 місяців у 1961-69 рр. та 92 місяці у 1982-90 рр. Останній економічний підйом продовжувався більше 10 років (1991-2001 рр.). Його примітними ознаками були дуже низькі рівні безробіття та інфляції. Основні причини подібного зростання були як зовнішні, так і внутрішні. До зовнішніх причин слід віднести припинення гонки озброєнь, суттєве зниження цін на енергоносії. Але основний акцент потрібно зробити на внутрішні, економічні причини. Наприкінці ХХ ст. в США склався новий технологічний уклад виробництва – так звана “нова економіка”. Для нього характерні зростання наукомісткості виробництва, розгортання інформаційної інфраструктури економіки та всьляке зростання ролі та значення сфери послуг – тут працює 75% американців, (більше 85% усіх висококваліфікованих робітників). Саме останньою особливістю економісти пояснюють значне

пом'якшення проблеми спадів – послуги на відміну від товарів не потребують нагромадження в запасах, тож звільняють економіку від загрози затоварювання.

5. На тлі зростання американської економіки контрастно виділяються економічні спади в постсоціалістичних країнах, що є складовою системних криз. Жодна країна не змогла уникнути кризи в трансформаційній економіці. Якщо в Польщі падіння тривало лише 2 роки, то в Україні спад продовжувався довгі 10 років, ВВП впав на 60%.

Таким чином, з'ясування принципів циклічності, причин економічних коливань має важливе пізнавальне і практичне значення. Воно є передумовою як діагнозу хвороби соціально-економічної системи, так і подальшого лікування.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ ЗАСВОЇЛИ ВИ ТЕРМІНИ І КАТЕГОРІЇ: економічний цикл, циклічність, фази циклу: підйом, пік, скорочення, спад, пожвавлення, рецесія, депресія, “мильні бульбашки”, малі, середні цикли, “довгі хвилі”, структурні, екологічні, фінансові, системні кризи.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ УЯВЛЯЄТЕ ВИ, ЯКИЙ ВНЕСОК ЗРОБИЛИ В ЦЕЙ РОЗДІЛ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: В.Джевонс, К.Маркс, Ж.-Б.Сей, С.Сімонді, М.І. Туган-Барановський, Дж.Кейнс, Дж.Кітчин, М.Д. Кондрат'єв, Й.Шумпетер, Е.Хансен, П.Семюелсон.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Який зв'язок між циклічністю ринкової економіки, її зростанням та розвитком?
2. Чому до 1825 р. ринкова економіка не знала економічних криз?

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

3. Кожна фаза циклу характеризується певними ознаками. Складіть таблицю за даним зразком за такими ознаками: завантаженість виробничих потужностей; безробіття; доход; збут; рівень цін.

Ознаки	Фази			
	Підйом	Пік (бум)	Скорочення	Спад
Настрій	оптимістичний	скептичний	песимістичний	депресивний

4. Як ви думаєте, як змінюється кількість студентів, які кидають навчання з вступом економіки в період спаду? А кількість тих, що наймаються у професійну армію? Чому?
5. Чим відрізняється криза надвиробництва від порушення рівноваги між попитом і пропозицією на певний товар в певній галузі?
6. Чому кожна з перелічених осіб може бути зацікавлена у вивченні тенденцій зміни ВВП: а) бізнесмен; б) радник президента країни; в) депутат парламенту; г) студент МДГУ ім. Петра Могили?
7. Як ви вважаєте, коли найсприятливіші умови для виборчої кампанії – на початку підйому, у найвищій точці підйому, на початку спаду, у середині спаду?
8. Яка теорія циклу здається вам найбільш переконливою? Чому?
9. Чи має певні раціональні зерна економічна криза, незважаючи на її руйнуючу силу?
10. Зрозуміло, коли уряд занепокоєний станом економічного спаду. Але чому більшість урядів хвилюють і занадто високі темпи економічного зростання, вони навіть намагаються його загальмувати?
11. Коли почало використовуватися та у чому полягає антициклічне регулювання?
12. Охарактеризуйте кризу 90-х років в Україні.

**Динаміка ВВП в Україні
(відносно до попереднього року)**

Динаміка ВВП, %		Динаміка ВВП, %	
1991	-8,7	1999	-0,2
1992	-9,9	2000	5,9
1993	-14,2	2001	9,2
1994	-22,9	2002	5,2
1995	-12,2	2003	9,6
1996	-10,0	2004	12,1
1997	-3,2	2005	2,7
1998	-1,7	2006	7,1

ДЛЯ ТИХ, У КОГО Є ЧАС ЧИТАТИ НЕ ТІЛЬКИ ПІДРУЧНИКИ:

Як економічна криза відбивається на підприємцях і найманих робітниках (домогосподарствах)? Порівняйте втрати, які несуть ці суб'єкти ринкової економіки (за романом Е.Сінклера "Автомобільний король").

ВИХОДЯЧИ З ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТЕМИ, ПРОКОМЕНТУЙТЕ ГАЗЕТНІ ПУБЛІКАЦІЇ:

(Грудень 2002 р.) "За роки президентства Клінтона Америка багатіла і процвітала так, як ніколи раніше за всю свою історію. Хоча скептики переконані, що таланти Клінтона тут ні при чому, все це зробили Епоха інформації і Інтернет. Сам Клінтон непрямо підтверджує це. Днями він пригадав, що у січні 1993 р., коли він вперше став президентом, Всесвітня павутина нараховувала лише 50 сайтів, а зараз їх мільйони. Але саме він вирішив захистити розвиток інтернет-бази нової економіки від всякого роду непотрібних обмежень і заборон.

Коли він приймав господарство у Буша-старшого, дефіцит США складав 290 млрд. доларів. У 2001 р. бюджетний плюс склав 256 млрд. дол. У своєму заключному зверненні до нації ще в якості

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

президента Клінтон нагадав, що за роки його керівництва в країні було створено майже 23 мільйони нових робочих місць, що злочинність у країні впала на 30%, а, наприклад, число випадків вагітності серед дівчат-підлітків скоротилося на 18%.

Індекс Доу-Джонса, який у 20-х числах січня 1993 р. складав 3241 пункт, у січні 2001 р. досяг 10584 пункту. За цими цифрами – сотні мільйонів доларів, які рядові громадяни Америки поклали на свої власні банківські рахунки. “За останні півроку я зробив на акціях 50 тисяч!” – якимось зізнався один з моїх сусідів, пенсіонер, довічне державне забезпечення якого не перевищує 2 тисячі доларів на місяць. І у цьому була одна з прикмет клінтоновського часу. Вміло граючи на скороченні бюджетного дефіциту, регулюванні державних видатків та зміни відсоткових ставок, він вивільнював колосальну кількість грошей для приватних інвестицій.

Справи повернулися так, що у кожного дієздатного громадянина з’явився свій коридорчик, через який той міг вступити у нову економіку. За роки правління Клінтона число громадян, що отримували допомогу, скоротилося на 60%. Це означало, що сотні тисяч стали заробляти своєю працею і з утриманців перетворилися на господарів своєї долі”.

(Травень 2007 р.) “Ціни на нафту і метали, що злетіли до історичних максимумів у 2006 р., посприяли перетіканню капіталів з розвинутих країн у ті, що розвиваються. Зараз, за даними Світового банку, тенденції змінилися, і у багатьох регіонах спостерігається “хворобливе уповільнення темпів зростання”, що здатне перерости у кризу.

У 2006 р. основний показник економічного розвитку світу – глобальний валовий продукт збільшився у порівнянні з 2005 р. на 4%. Двигуном цього підйому стали країни, що розвиваються, у кожній з яких ВВП зашкалював за 5%, а в Китаї та Індії досяг відповідно 10,7% та 9,2%.

У надрукованій вчора доповіді “Фінансування глобального розвитку – 2007” експерти Світового банку констатують, що циклічний пік економічного зростання був пройдений у середині 2006 р. Саме у цей період ціни на нафту злетіли до \$75 за барель, що позитивно вплинуло на розвиток Росії та ряду арабських країн. Також навесні-влітку 2006 р. на світових ринках

спостерігався зліт цін на метали, що дозволило заробити Україні та Бразилії.

“З вершини можна піти лише вниз. У багатьох країнах уже спостерігаються ознаки охолодження економіки: центральні банки піднімають облікові ставки, дешевшає нерухомість, падає попит на споживчі товари, що примушує скорочувати виробничі потужності. Ці чинники дозволяють прогнозувати, що у 2007-2009 рр. зростання глобального ВВП буде обмежене у діапазоні 2,5-3,5%”, – відмічають фахівці Світового банку.

Уповільнення темпів глобального економічного зростання, на думку експертів, відбудеться за рахунок країн, що розвиваються, у той час як багаті країни, навпаки, будуть покращувати свій добробут прискореними темпами. Так, до 2009 р. швидкість зростання їх ВВП, за прогнозами Світового банку, збільшиться з 2,5% до 2,8% внаслідок покращення ситуації в США, Японії та Європі.

Цікаво, що Україна у звіті експертів потрапила у категорію країн, що несуть додаткові ризики для глобальної економіки. Світовий банк насторожений тим, що в Угорщині, Казахстані, Росії, Україні та Естонії запозичення за кордоном “очолили банки з неперевіреним фінансовим здоров’ям та витривалістю”.

Усього у 2006 р. державні та фінансові організації з країн, що розвиваються, позичили за рахунок кредитів та випуску міжнародних облігацій \$333 млрд., що майже у 4 рази більше, ніж у 2002 р. (\$88 млрд.). Експерти побоюються, що в умовах уповільнення економічного зростання багато країн відчують труднощі з виплатою боргів, а це зможе спровокувати руйнівну хвилю дефолтів.

Якщо ризики не реалізуються, реальний ВВП України, за прогнозами Світового банку, у 2007 р. зросте на 5,5% – до 624 млрд. грн. при інфляції 11%. У той самий час аналітики вказують на наркотичну залежність Києва від притоку іноземного капіталу, який необхідний країні для фінансування від’ємного платіжного балансу. Нагадаємо, що сальдо поточного рахунку України у 2006 р. впало до мінус \$1 млрд, або 1,5% ВВП, тоді як у 2005 р. воно було позитивним і складало \$2,5 млрд. Якщо тенденції погіршення платіжного балансу збережуться ще на пару років, країна, на думку експертів, буде змушена затягувати гайки: піднімати облікову ставку, опускати курс гривні або обмежувати імпорт”.